

Gierzwaluwen van Amsterdam in gevaar *)

Door Wouter J. van der Weijden

Tot de weinige vogelsoorten die in forse aantallen kunnen voorkomen in het hart van grote steden behoort de Gierzwaluw. De Gierzwaluw is zelfs de enige vogelsoort die — althans in Amsterdam — voorkeur lijkt te hebben voor oude stadswijken, en die daarbuiten zelden broedend wordt aangetroffen. Hoe moet deze voorkeur voor oude wijken worden verklaard?

Om een antwoord op deze vraag te krijgen werd in de zomer van 1973 een overzicht gemaakt van broedgevallen in een gedeelte van Amsterdam ¹⁾. Uit de inventarisatie kwamen verrassend duidelijke contrasten naar voren tussen verschillende stadsgedeeltes, contrasten die nauw bleken samen te hangen met de constructie van de daken. In verband hiermee zijn sterke aanwijzingen gevonden dat de Amsterdamse populatie Gierzwaluwen ernstig wordt bedreigd.

Om welke aantallen gaat het?

De verrichte tellingen laten geen nauwkeurige schatting toe van het aantal broedgevallen, maar het is veilig om te stellen dat in het onderzochte stadsgedeelte tussen de 500 en 1500 Gierzwaluwen broedden ¹⁾. Er van uitgaande dat de hoeveelheid geschikt dak in de hele stad ongeveer 3x zo groot is dan in het telgebied, komen we op een schatting van 1500 - 7500 broedgevallen. Stellen we nu het aantal niet-broedende exemplaren op ruim één derde van het totaal, dan zouden we op een totaal-schatting van 5000 - 25.000 Gierzwaluwen komen. Amsterdam telt daarmee één van de grootste populaties Gierzwaluwen van Nederland ²⁾.

Welke buurten?

De eigenlijke telling werd beperkt tot Amsterdam-Zuid. Toen de met zekerheid geconstateerde broedgevallen in kaart waren gebracht, bleek dat de Gierzwaluw niet gelijkmatig over de verschillende wijken is verdeeld, maar integendeel in bepaalde wijken bijna volledig ontbreekt. Het volgende beeld kwam naar voren:

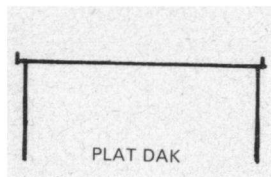
We kunnen ruwweg stellen dat Gierzwaluwen nauwelijks broeden in bebouwing van ná 1920. De vraag moet nu worden gesteld hoe een dergelijk verspreidingspatroon tot stand komt. Voor de beantwoording (van deze vraag) moeten we ons even verdiepen in een stukje bouwkunde.

	Rijk aan Gierzwaluwen	Arm aan Gierzwaluwen
Met zekerheid vastgesteld	Pijp Concertgebouwbouwt Schinkelbouwt	Stadionbouwt Apollobouwt Rivierenbouwt
Verwacht op grond van dakconstructie	Oosterparkbouwt Dapperbouwt Indische bouwt Oud-West Spaarndammerbouwt Binnenstad	Slotervaart Slotermeer Osdorp Nieuw-West Buitenveldert Bijlmer

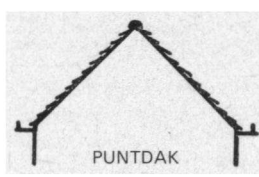
*) Gewijzigde versie van een artikel dat eerder verscheen in het Mededelingenblad van de Vogelwerkgroep Amsterdam van de KNNV, en ook als afzonderlijk rapport werd aangeboden aan het Gemeentebestuur van Amsterdam.

Welke dak-typen?

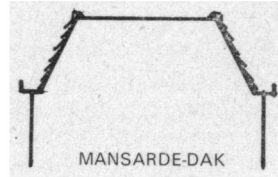
Al naar gelang de vorm kunnen we drie veel voorkomende typen daken onderscheiden: platte daken, puntdaken en mansarde-daken (fig. 1).



Geen Gierzwaluwen

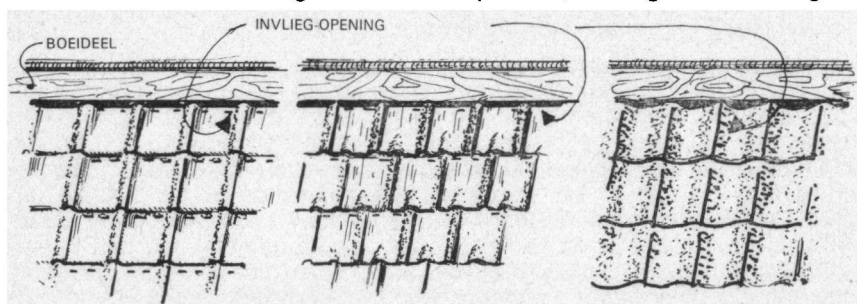


Geen Gierzwaluwen



**Dikwijls Gierzwaluwen;
afhankelijk van
dakbedekking van
schuine zijde**

Opvallend is nu dat de meeste broedgevallen van Gierzwaluwen werden aangetroffen in daken van het mansarde-type. Maar niet alle mansarde-daken kunnen Gierzwaluwen huisvesten, want ook de bedekking van de schuine zijde — het dekschild — komt er op aan. Deze bedekking bestond in meer dan 90% van de gevallen uit dakpannen, zoals geschetst in fig. 2.

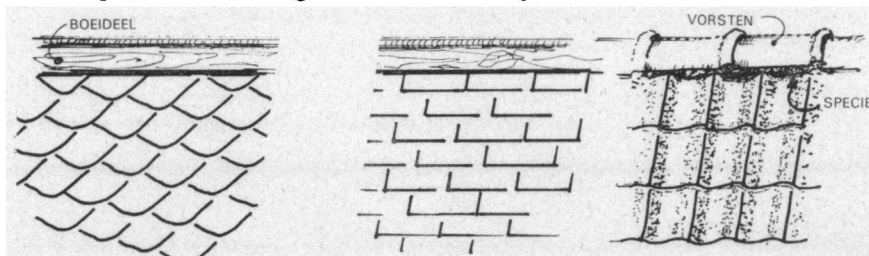


**Tuile du Nord pannen
met boeideel**

**Tuile du Nord (kruispan-
variant) met boeideel**

**Holle pannen met
boeideel**

Gierzwaluwen ontbreken wanneer het dak is gedekt met leien, of met zgn. 'shingles'-imitatieleien an rubberoid (fig. 3a+b). Deze laatste materialen worden, in tegenstelling tot de holle en Tuile-du-Nord pannen, rechtstreeks — dat wil zeggen zonder panlatten — op het dakbeschoot bevestigd, waardoor er geen ruimte overblijft om een nest in te bouwen.

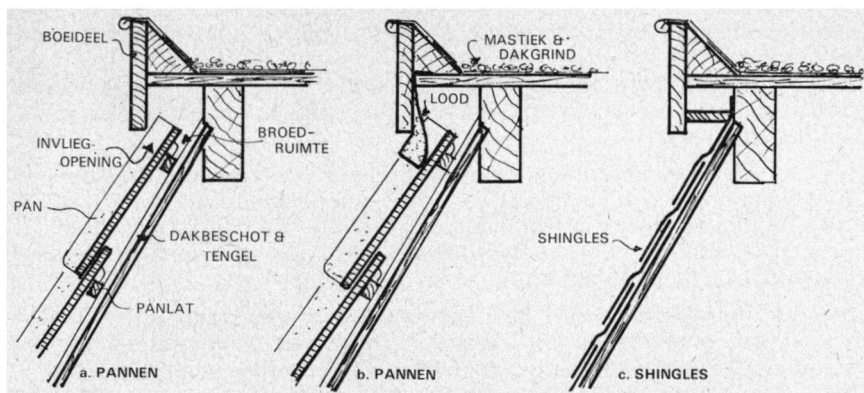


Lelpannen met boeideel

Shingles met boeideel

**Holle pannen met
vorsten (punt dak)**

Evenmin vinden we broedgevallen wanneer de opening in de nok is opgevuld (bijv. met specie: fig. 3c) of afgedekt (bijv. met lood: fig. 4b), omdat de vogels in dat geval niet meer binnen kunnen vliegen. Figuur 4 laat duidelijk zien hoe essentieel panlatten en nokopening zijn voor de Gierzwaluw³⁾.



**Nok-opening open;
geschikt voor
Gierzwaluw**

**Nok-opening afgedekt;
ongeschikt**

Ongeschikt

Samenvattend kunnen we concluderen dat een geschikte broedplaats voor Gierzwaluwen in de regel moet voldoen aan de volgende eisen:

1. Er moet een overhangende lat — boeideel — in de nok aanwezig zijn.
2. De gleuf tussen boeideel en pannen mag niet zijn afgesloten (anders kan de Gierzwaluw niet binnenkomen).
3. Tussen pannen en dakbeschot moet een ruimte aanwezig zijn (voor het broeden).

Slechts een klein deel van de broedgevallen (minder dan 8 %) werd aangetroffen in andere holten, zoals onder dakramen, in muurspleten en dergelijke.

We zullen nu zien welke betekenis deze resultaten hebben voor het behoud van de Gierzwaluw in Amsterdam.

Bedreigingen

In het kader van de stadsvernieuwing worden momenteel in de hoofdstad allerlei maatregelen uitgevoerd die de broedgelegenheid voor Gierzwaluwen aantasten. Deze ontwikkeling komt des te harder aan omdat juist de sanerings- en renovatiewijken erg rijk zijn aan Gierzwaluwen.

- Op allerlei plaatsen worden huizen afgebroken waarin Gierzwaluwen kunnen broeden.
- Bij veel oude daken worden de kieren tussen de dakpannen aangesmeerd met specie. Gebeurt dit ook aan de bovenkant, tussen boeideel en pannen, dan kunnen er geen Gierzwaluwen meer binnenvliegen. Ook wordt de opening dikwijls afgesloten met lood of zink, met hetzelfde trieste gevolg.
- De ergste bedreiging is echter dat bij talloze huizen de oude dakbedekking van pannen wordt vervangen door teervilt, zink of shingles (deze laatste het meest). Zoals in de vorige paragraaf werd uiteengezet, betekent dit onherroepelijk het einde van de broedgelegenheid voor Gierzwaluwen.

Gaan bovengenoemde processen in het huidige tempo voort, dan zal zich binnen enkele jaren een merkbare afname van het aantal Gierzwaluwen gaan aftekenen⁴⁾.

Wat moet gebeuren?

Nu de vernieuwing van de stad terecht meer aandacht krijgt, moet alles worden gedaan om te voorkomen dat de Gierzwaluwen onnodig het slachtoffer gaan worden. Als garantie voor het behoud van deze vogel-

soort in Amsterdam is een wijziging nodig van de gemeentelijke bouwverordening.

Artikel 194 van deze verordening, handelend over de veiligheid van de dakbedekking, zou als volgt kunnen worden aangepast aan de eisen van het faunabeheer:

- a. Een verplichting om bij mansarde-daken voorzien van boeideel en pannenbedekking, in geval van renovatie ophieuw pannen⁵⁾ aan te brengen, en geen leien of shingles.
- b. Een verbod om bij genoemd dak-type de opening tussen boeideel en pannen af te sluiten of op te vullen⁶⁾.

Ook bij nieuwbouw, zowel in stadsvernieuwingsgebieden als in nieuwe wijken, zou moeten worden gestreefd naar het scheppen van broedgelegenheid voor Gierzwaluwen. Elke gemeente zou moeten nagaan of toepassing van mansarde-kappen bij nieuwbouw mogelijk is zonder extra kosten⁷⁾.

Het voor en tegen van pannendaken

De wijziging van de bouwverordening, die hier wordt voorgesteld, komt in hoofdzaak neer op de bevordering van het gebruik van dakpannen in plaats van shingles bij mansarde-daken. Welke consequenties zijn hier verder aan verbonden?

De loonkosten bij de constructie schijnen in de regel voor pannen iets hoger te zijn dan voor shingles, maar daar staan belangrijke pluspunten voor pannendaken tegenover:

1. Pannendaken hebben een welhaast onbepaalde levensduur, terwijl shingle-daken al na 15 - 25 jaar aan vervanging toe zijn⁸⁾.
2. Teerhoudende shingles dragen, als ze zijn afgedakt, bij aan de verontreiniging van het milieu. Toepassing van pannen past beter in het tegenwoordige streven naar gebruik van schonere en duurzamer goederen⁹⁾.
3. Bedekking met pannen geeft, door de aanwezigheid van een isolerende luchtlag, betere warmte-isolatie dan bedekking met shingles¹⁰⁾. Vooral 's zomers bij felle zon is dit van voordeel voor bewoners van de bovenste verdieping. Ook uit een oogpunt van energiebeleid is isolatie belangrijk.
4. Shingles zijn brandbaar, in tegenstelling tot pannen¹⁰⁾.
5. Voor de werkgelegenheid in Nederland (pannenindustrie, dakbedekkers) is toepassing van pannen gunstiger. Shingles worden geïmporteerd uit het buitenland.

Bescherming tegen regen en sneeuw geven pannen en shingles in gelijke mate¹⁰⁾.

We kunnen dus concluderen dat gebruik van dakpannen in plaats van shingles niet alleen zinvol is in het kader van de vogelbescherming, maar dat er ook bepaalde voordelen aan zijn verbonden op het gebied van levensduur, milieuhygiëne, wooncomfort, brandveiligheid en werkgelegenheid¹¹⁾.

Betekenis van de Gierzwaluwen

Als we proberen om de betekenis van het behoud van de Gierzwaluwen aan te duiden, moeten we allereerst de Gierzwaluwen zelf noemen. Elke vogel, ongeacht zijn 'nut', heeft recht op ons respect en onze bescherming. De Gierzwaluw verkeert wat dit aangaat in een bijzondere positie, omdat hij in zijn verspreiding grotendeels is aangewezen op huizen in steden¹²⁾, en dus weinig baat vindt bij de meest gebruikelijke vorm van

natuurbescherming: behoud van natuurgebieden. Ook voor de zeldzame Boomvalken die nog bij Amsterdam broeden, zijn de maatregelen van betekenis, omdat Gierzwaluwen een belangrijke prooi kunnen vormen voor deze valk ¹³⁾.

Voor de bevolking van Amsterdam vertegenwoordigen de Gierzwaluwen een onschatbare waarde, niet zozeer omdat ze veel insecten wegvangen, maar vooral omdat ze tot het laatste beetje natuur behoren waarmee stadsbewoners regelmatig in aanraking komen. Dat geldt met name voor een buurt als de Pijp, waar erg weinig bomen en vogels te vinden zijn, maar waar juist ontzaglijk veel Gierzwaluwen voorkomen, dank zij het dak-type dat hier domineert. Als een bewoner van een dergelijke wijk nog uit eigen aanschouwing weet wat vogeltrek is, komt dat alleen door de Gierzwaluw, de enige trekvogel onder de gewone stadsvogels.

Er zit nog een aardig detail aan het Gierzwaluwen-vraagstuk. Deze vogels verblijven nauwelijks vier maanden per jaar in Nederland, omdat ze het grootste deel van hun leven doorbrengen ten zuiden van de Sahara ¹⁴⁾. In dat deel van de wereld vormen ze een numeriek belangrijk onderdeel van de fauna, en jagen ze vaak in grote aantallen achter zwermen schadelijke insecten aan, zoals vliegende mieren en termieten ¹⁵⁾.

Waarschuwing

Wanneer maatregelen uitblijven, zal de Amsterdamse populatie Gierzwaluwen een geleidelijke, maar rampzalige achteruitgang te zien geven van vermoedelijk meer dan 90 %. Zoiets zal slechts een gering verlies zijn voor de fauna van Afrika, of voor die van Nederland. Maar het zal een zwaar verlies zijn voor de fauna van Amsterdam, en een ramp voor die van de 19e-eeuwse wijken. En er is meer, want waarschijnlijk worden ook buiten Amsterdam broedplaatsen van Gierzwaluwen bedreigd. Het mansarde-dak komt in tal van steden voor, en hetzelfde geldt voor de vervanging van dakpannen door shingles. De 'Avifauna van Midden-Nederland' waarschuwde in 1972 al tegen het plan-Hoog-Catharijne in Utrecht, waardoor eveneens Gierzwaluwen moesten verdwijnen.

De vogelwerkgroepen van alle steden doen er verstandig aan om zo spoedig mogelijk te onderzoeken of ook bij hen de Gierzwaluwen worden bedreigd, en zo ja waardoor. Als er actie moet worden gevoerd is het aan te raden zich terdege te documenteren, de plaatselijke pers voor het probleem te interesseren, en steun te zoeken bij andere groeperingen, zoals wijkcentra e.d., want anders loopt men het gevaar dat de actie niet serieus wordt genomen. Enkele wijkcentra, gemeenteraadsleden en woningbouwverenigingen in Amsterdam bleken gevoelig voor het argument van de geringe levensduur van shingles-daken, en hebben zich achter de voorstellen van de Vogelwerkgroep tot wijziging van de bouwverordening gesteld.

Hoe de zaak in Amsterdam gaat aflopen is op dit moment nog niet te zeggen. Voor eind juni moet de Gemeenteraad een beslissing nemen.

Een woord van dank is op zijn plaats voor de heer P. W. Brander, die mijn aandacht vestigde op het mansarde-dak als broedplaats voor Gierzwaluwen, en voor mevr M. G. J. Geers en Jaap Stoffels, die een deel van de tellingen voor hun rekening namen. De heer P. W. Brander, Luit Buurma, Ad Hartog en Jaap Stoffels leverden waardevolle kritiek op de oorspronkelijke tekst, evenals Peter Hakkenberg van Gaasbeek, die bovendien de bouwkundige tekeningen verzorgde. Bouwtechnische informatie werd verstrekt door de Gemeentelijke Dienst Bouw- en Woningtoezicht, door het Bouwcentrum te Rotterdam en door het Aannemersbedrijf Van Leuven B.V. te Amsterdam.

Noten

¹⁾ In het eigenlijke telgebied, tussen Westlandgracht, Overtoom, Stadhouderskade, Amstel, Kennedylaan en Stadionkade, werden 77 broedplaatsen vastgesteld, met ten minste 122 nesten. Correctie voor de waarnemingsintensiteit (trekkans) leverde voor dit gebied een schatting op van 500 - 2500 broedgevallen.

De tellingen werden 's avonds uitgevoerd in de periode half juni/half juli. Een broedgeval werd alleen dan aangenomen als werd vastgesteld dat een Gierzwaluw daadwerkelijk een dag in- of uitvlog. Vlogen twee exemplaren op de zelfde plaats naar binnen, dan werd slechts één broedgeval aangenomen, omdat bij Gierzwaluwen beide leden van het ouderpaar de nacht op het nest plegen door te brengen. Zie: E. Weitnauer - Am Neste des Mauerseglers, Apus a. apus (L.), *Orn. Beob.* 44, Beiheft (1947). De kans dat géén nest aanwezig is op een plaats waar Gierzwaluwen binnenvliegen, lijkt gering omdat de eerstejaarsvogels, die niet broeden, de nacht doorgaans in de lucht doorbrengen. In de zelfde richting wijst het feit dat een broedpaar, wanneer de jongen zijn uitgevlogen, niet op het nest terugkeert (Weitnauer).

De gevolgde inventarisatiemethode wordt aanbevolen in de recente 'Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland', *Wetensch. Med. KNNV* nr. 96 (1973).

²⁾ Ter vergelijking: voor de stad Utrecht wordt het aantal broedparen geschat op 400 - 1000, en voor Hilversum op circa 500. Zie resp.: 'Avifauna van Midden-Nederland', Stichting voor Vogelstudie en Vogelbescherming, Utrecht (1972). en 'Avifauna van Hilversum', Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken (1970).

³⁾ Merkwaardig is dat deze holten maar zelden in gebruik worden genomen door Spreeuwen en Huismussen. Deze 'gewone' stadsvogels hebben waarschijnlijk onvoldoende houvast op de steile mansarde-daken. Het zijn minder behendige vliegers dan Gierzwaluwen.

⁴⁾ Omdat kwantitatieve gegevens uit het verleden ontbreken, valt niet te zeggen of de hoeveelheid geschikt dak nu reeds een beperkende factor vormt voor het aantal Gierzwaluwen in Amsterdam. Wel kunnen we aannemen dat de Gierzwaluw in zijn verspreiding is beperkt door de stedelijke ontwikkelingen. Het is van belang er hier op te wijzen dat ervaringen opgedaan met het laten broeden van Gierzwaluwen in nestkasten niet onverdeeld gunstig zijn. Zie: *Het Vogeljaar* 6 : 3 - 5 (1957) en 21 : 481 - 482 (1973). De nestkasten-oplossing is trouwens weinig reëel, omdat zij veel duurder is en omdat de huiseigenaar toestemming voor plaatsing kan weigeren.

⁵⁾ Bij steele daken zouden Tuile-du-Nord of kruispannen kunnen worden voorgeschreven, die beter dan holle pannen bestand zijn tegen storm, reden waarom ze veel in de kustgebieden worden toegepast.

⁶⁾ De specie die wordt gebruikt om de kieren tussen de pannen aan te smeren, betekent trouwens een ongewenste gewichtsbelasting voor het dak. Meer ingrijpende maatregelen zijn bij dergelijke daken geboden.

⁷⁾ Het antwoord op deze vraag is niet eenvoudig. Een wijdverspreid misverstand wil dat platte daken goedkoper zouden zijn dan hellende daken. In feite geldt eerder het omgekeerde, althans wanneer we rekenen per m² woonoppervlak, en niet per huis. (Zie: *Kosten van pannendaken* 2e druk, 1966) door de Stichting Ratiobouw. Dit rapport spreekt zich niet uit over mansarde-daken.

⁸⁾ *Kosten van pannendaken*, pag. 4, en informatie verstrekt door het Bouwcentrum in Rotterdam.

⁹⁾ Zie bijv. het rapport *Werk voor de Toekomst* (1973) door de Werkgroep Toekomst.

¹⁰⁾ Informatie verstrekt door ambtenaren van de Gemeentelijke Dienst Bouw- en Woningtoezicht.

¹¹⁾ Over de esthetische kant van de zaak kan men verschillend denken. Wel is duidelijk dat dakpannen historisch beter passen in binnenstad en 19e-eeuwse wijken dan de moderne, uit Amerika geïmporteerde shingles.

¹²⁾ H. F. Witherby et al - *The Handbook of British Birds*, Vol. II, London (1952).

¹³⁾ Boomvalken specialiseren zich plaatselijk - mogelijk ook bij Amsterdam - op vangst van Gierzwaluwen. Zie: U. N. Glutz von Blotzheim et al. - *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*, Band IV, Frankfurt am Main (1971).

¹⁴⁾ Het Vogeltrekstation te Arnhem deelt mee dat uit Afrika ten zuiden van de Sahara momenteel nog slechts drie terugmeldingen van in Nederland geringde Gierzwaluwen bekend zijn, alle uit Centraal en Zuidelijk Afrika. Het overwinteringsgebied van de Nederlandse Gierzwaluwen kan dus nog niet nauwkeurig worden aangewezen.

¹⁵⁾ R. E. Moreau - *The Palearctic-African Bird Migration Systems*, London & New York (1972).